

Nedostatok tradície. Sociálna starostlivosť o deti na slovenskom území v období prvej Československej republiky. Sisyfovská práca, druh ušľachtilého športu starších dám a dobrosrdečných osôb či zrod veľkého činu?

(Lack of Tradition. Social Care for Children in the Slovak Territory in the Period of the First Czechoslovak Republic. Sisyphus's Work, a Noble Sport of Elderly Ladies and Kind-hearted Persons or the Birth of a Great Deed?)

IVANA ŠUHAJDOVÁ

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2024.1.06> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i. © 2024, Ivana Šuhajdová. This is an open access article licensed under the Creative Commons

Ivana Šuhajdová, Katedra pedagogických štúdií, Pedagogická fakulta, Trnavská univerzita, Priemyselná 4, 917 01 Trnava; e-mail: ivana.suhajdova@truni.sk

The dissolution of the Austro-Hungarian Empire meant creating a new state system for the Slovak people in the form of the First Czechoslovak Republic. Although a united state of two nations, the Slovak territory was less economically, educationally and socially developed. Based on a content analysis of archival documents, the contemporary periodical *Care for Youth* and the legal regulation of the period under study, the study answers the questions: What was the initial state of social care for children in the Slovak territory? What specific forms and content contributed to its development? What was the significance of children's homes in social care? The results show that the Slovak nation found itself in a completely new situation in the field of social care for children, a situation it had never known before; it did not have its own system of child care. The pauper care made the first beginnings, the implementation of which was in the competence of the municipalities. The latter focused on the provision of food and clothing and the establishment of orphanages. Gradually, charitable associations, individuals and the church began to care for children. There was no direct involvement of the state, which provided only subsidies. In the case of orphanages, there was a struggle throughout the period to create their mission. Nevertheless, the workers of the orphanages focused their care on social and educational activities, paying attention to regional and local games, dances and songs.

Key words: child, childhood, child labour, social care, children's homes, educational programme, first Czechoslovak Republic

Úvod

Medzivojnové obdobie (1918 – 1938) predstavovalo pre novovzniknutú republiku a obzvlášť pre jej slovenský národ, ktorý bol menej ekonomicky aj hospodársky vyspeľý, veľmi náročné obdobie. Život detí a ich detstvo ovplyvňovali sociálne problémy dospelaj populácie, medzi ktoré patrili nezamestnanosť – v prvej polovici 30. rokov 20. storočia dosahovala miera nezamestnanosti 22–25% (Falisová, 2004); chudoba – obyvatelia v mestách dávali až 60% svojej mzdy na nájom, v dôsledku čoho nemali dostatok prostriedkov na kúpu potravín (Falisová, 2012b). Ešte horšia situácia bola na vidieku. Existovali celé regióny, v ktorých bolo obyvateľstvo v horšom postavení ako pred 1. svetovou vojnou (Lacko, 2008). Chorobnosť – rozšírený bol škvrnitý týfus, brušný týfus, tuberkulóza, trachóm. V prípade samotných detí boli veľkým problémom detské infekčné choroby ako záškrt, čierny kašeľ, šarlach, osýpky, ovčie kiahne, detská obrna (Falisová, 2012a). Rozvodovosť – v rozmedzí rokov 1919 až 1936 nastal sedemnásobný nárast rozvodovosti (Roguľová, 2012). Rozšírené boli sociálno-patologické javy ako alkoholizmus, prostitúcia, pohlavné choroby a kriminalita. Nedostatočné boli bytové a hygienické podmienky a z nich vyplývajúca zvýšená detská úmrtnosť. V priebehu prvého roku života zomieralo z tisíc živonarodených detí viac ako dvesto. Najčastejšími príčinami boli následky ťažkého poškodenia pri pôrode, infekcie ako dôsledok nevyhovujúcej zdravotnej starostlivosti o matku a dieťa a už spomínané nevhodné bytové a hygienické podmienky (Falisová, 2012a).

V prvej Československej republike možno deti vyžadujúce poskytovanie sociálnej starostlivosti kategorizovať do troch skupín. Prvú tvorili deti pracujúcich rodičov, ktorým mala byť sociálno-výchovná starostlivosť zabezpečená prostredníctvom zariadení, akými boli útulky pre dojčatá, jasle, detské opatrovne¹ a detské útulky pre školopovinné deti v čase mimo vyučovania.² Do druhej skupiny patrili deti, ktorých rodičia svoju rodičovskú rolu nezvládali. Išlo o prípady detí chorých, nezamestnaných či kriminálnych rodičov. Napokon tretiu skupinu tvorili deti, ktoré sa v nepriaznivej životnej situácii ocitli tzv. vlastnou vinou. Spadali sem deti mravne narušené, teda deti páchajúce delikventnú a kriminálnu činnosť a deti s trvalým telesným alebo duševným postihnutím (Tůma, 1924).

Príspevok venuje pozornosť všeobecnej dobrovoľnej sociálnej starostlivosti o deti. Pred podrobným popisom jej organizačného a inštitucionálneho zriaďovania a roz-

1 Predchodkyne materských škôl.

2 V súčasnosti ide v prípade útulok pre školopovinné deti v čase mimo vyučovania o školské výchovno-vzdelávacie zariadenie, ktorým je školský klub detí.

voja upriamuje pozornosť na jej sociálno-kultúrny aspekt a popis vybraných konkrétnych foriem sociálnej a sociálno-výchovnej starostlivosti o deti.³

Byť dieťaťom v prvej Československej republike

Na dieťa je možné sa pozeráť z viacerých hľadísk. Konkrétne možno hovoriť o antropologickom, filozofickom, sociologickom, sociálnom, psychologickom, pedagogickom, špeciálnopedagogickom, medicínskom, etickom, teologickom či právnom hľadisku. Byť dieťaťom znamená byť nositeľom špecifických a univerzálne platných znakov vo vývine človeka, pričom „antropologicky vzaté, byť dieťaťom znamená byť odkázaným na starostlivosť dospelého, prijímať opateru, výchovu a vzdelávanie, bez ktorých by sa dieťa nemohlo stať dospelým a zároveň schopným starať sa o svoje vlastné deti“ (Matulčíková, 2010: 72).

V prvej Československej republike záviselo postavenie dieťaťa v spoločnosti predovšetkým od právneho hľadiska. Za kľúčové faktory určujúce právny status dieťaťa sa považovali vek a s ním súvisiaca rozumová a fyzická vyspelosť, zdravotný stav, pohlavie a v neposlednom rade pôvod dieťaťa (Laclavíková, Švecová, 2019). Z hľadiska pôvodu zohrávalo dôležitú úlohu to, či išlo o dieťa manželské alebo nemanželské. Za manželské deti boli považované deti, ktoré sa narodili „z manželky po prejení 180 dní po tom, čo vstúpila do manželstva a pred uplynutím 300. dňa buď po mužovej smrti, alebo po úplnom rozviazaní manželského zväzku“ (Všeobecný občiansky zákonník č. 946/1811: § 138). Zákon zároveň umožňoval tri spôsoby legitímácie nemanželských detí (porov. § 160 až 162),⁴ ktoré boli definované ako deti narodené slobodnej matke, prespanke. Na ich označenie sa používali termíny, ktoré výrazným spôsobom deklarovali negatívny postoj k nemanželským deťom, napr. prespanča, najdúch, vykurenec, kopirdan, kopil či panghart (Salner, 1984).⁵ Okrem delenia detí na manželské a nemanželské sa rozlišovali deti vlastné a cudzie. Za vlastné deti sa okrem biologických považovali tie, ktoré žili v spoločnej domácnosti so zamestnávateľom a boli s ním do tretieho stupňa spríbuznené alebo ním boli prijaté za vlastné či za chovanca, prípadne sa zamestnávateľ stal ich poručníkom. Všetky ostatné deti boli cudzie (Zákon č. 420/1919 o práci detí: § 3).

Ďalším dôležitým faktorom bol vek, ktorým sa vymedzovalo samotné detstvo. Zatiaľ čo v Rakúsko-Uhorsku bola veková hranica plnoletosti určená na 24. rok ži-

3 Vznik a rozvoj inštitucionálnej základne sociálnej starostlivosti o deti v prvej Československej republike popisujú napr.: Šuhajdová (2016), Laclavíková a Švecová (2019), Rigová (2022), či príspevky v dobovom časopise *Péče o mládež*.

4 Na doplnenie len uvádzame, že zmena v postavení nemanželského dieťaťa nastala až v období socializmu, keď sa v spoločnosti zrovnoprávnilo postavenie manželských a nemanželských detí. „Pôvod dieťaťa nesmie byť jeho právam na ujmu“ (Ústavný zákon č. 150/1948: § 11).

5 Štatistické ukazovatele počtu nemanželských detí v danom období deklarujú ich meniace sa zastúpenie v detskej populácii. Zatiaľ čo pred 1. svetovou vojnou predstavovali nemanželské deti 8%, v prvých rokoch medzivojnového obdobia to bolo 7%, teda 7 až 8 tisíc detí. Pod vplyvom hospodárskej krízy ich podiel stúpol na takmer 9%. Druhá polovica 30. rokov priniesla pokles pod 8% (Pilinská, 2022).

vota, krátko po vzniku prvej Československej republiky nastala zmena, v dôsledku ktorej sa vek plnoletosti znížil na 21. rok života. „Neplnoletí sú tí, ktorí nedokončili dvadsiateho prvého roku svojho života“ (Zákon č. 447/1919: § 1).⁶ Dôvody objasňujúce zníženie vekovej hranice plnoletosti na 21. rok života popisuje Šošková (2013). Hoci z hľadiska plnoletosti sa stala rozhodujúca veková hranica 18. rok života, treba povedať, že na život detí a podobu ich detstva mali v prvej Československej republike vplyv aj niektoré nižšie vekové hranice. Konkrétne napr. dievčatá sa mohli stať plnoletými aj skôr, a to uzavretím manželstva v 16. roku života, v prípade chlapcov bola ponechaná veková hranica 18. rok života. Napriek tomu bol za najnižší prípustný vek na uzavretie manželstva ako aj za deliktuálnu spôsobilosť⁷ určený 12. rok života. V prípade rozvodu rodičov bol pre dieťa kľúčový 7. rok života, do tohto veku zostávalo u matky, po 7. roku života u otca nevinného rozvodom. V prípade, že za rozvod niesli zodpovednosť obidvaja rodičia, do starostlivosti otca prechádzali iba chlapci, dievčatá ostávali v starostlivosti matky (Laclavíková, Švecová, 2019).

Byť dieťaťom však nezáležalo iba od veku, dôležitú úlohu zohrávala aj kultúra spoločnosti, v ktorej žilo a vyrastalo (Wiesenganger, 2016), pričom tá bola zásadným spôsobom ovplyvnená spoločensko-politickými a hospodárskymi podmienkami danej doby. Postavenie dieťaťa v spoločnosti preto prešlo v prvej Československej republike svojím vývojom, a to od nízkeho statusu, keď na základe oblečenia ani nebolo možné v niektorých prípadoch rozpoznať pohlavie dieťaťa (Feglová, 2010), cez vnímanie dieťaťa ako ekonomickej sily až po nositeľa práv. Výraznejšiu zmenu prinieslo predĺženie povinnej školskej dochádzky na osem rokov (Malý školský zákon č. 226/1922). Dieťa začalo byť vnímané už nie ako malý dospelý (Lubelcová, 2016), ale ako nehotový dospelý. Detstvo sa stalo prípravou na dospelosť, do popredia sa dostala scholarizácia dieťaťa (Kaščák, 2008), ktorá spoločnosť diferencovala na svet detí, súčasťou ktorého sa stala príprava na budúce povolanie a svet dospelých, ktorí povolanie už vykonávali. Napriek uvedenému status dieťaťa a podobu jeho detstva v prvej Československej republike výrazným spôsobom ovplyvňovala detská práca,⁸ ktorej právnú úpravu dali už spomínaný Zákon č. 420/1919 o práci detí a Zákon č. 91/1918 o osemhodinovej pracovnej dobe. Vplyv detskej práce na život dieťaťa a kreovanie jeho detstva závisel od veku dieťaťa, pohlavia a druhu vykonávanej práce. Zamestnávať sa nemohli deti, ktoré nemali ukončenú povinnú školskú dochádzku a boli mladšie ako 14 rokov. Oficiálny vek 14. rok života znamenal prechod životnej fázy z pracujúceho dieťaťa na mladistvého zamestnanca. Prácu v noci mohli

6 Ďalšiu zmenu prinieslo opäť až obdobie socializmu, keď sa veková hranica na dosiahnutie plnoletosti znížila na súčasný 18. rok života. „Plnoletosť sa dosahuje dovŕšením osemnásteho roku“ (Zákon č. 266/1949 o dočasných zmenách v niektorých občianskych veciach právnych: § 1).

7 V roku 1931 sa zákonom č. 48/1931 o trestnom súdnictve nad mládežou posunula deliktuálna spôsobilosť z 12. roku života na 14. rok života.

8 Detská práca bola definovaná ako „využívanie detí k akýmkoľvek prácam buď za plat alebo pravidelne, hoci aj bez zvláštnej odmeny.“ Naopak za detskú prácu sa nepovažovalo „zamestnávanie detí za účelom vyučovacím alebo výchovným, rovnako nie využívanie detí k ojedinelým úlohám, ani nie zamestnávanie vlastných detí ľahkými, hoci aj pravidelnými krátkodobými úlohami v domácnosti“ (Zákon č. 420/1919 o práci detí: § 2).

vykonávať iba chlapci starší ako 16 rokov. Zákon o práci detí priamo stanovil zákaz pracovať deťom mladším ako 12 rokov. Výnimkou boli ľahké práce v poľnohospodárstve, pri ktorých bola stanovená veková hranica 10 rokov. Počas dní školského vyučovania mohli deti pracovať najviac dve hodiny denne, avšak nie pred vyučovaním. Po jeho skončení mali mať zabezpečenú hodinovú prestávku na oddych a až následne mohli vykonávať pracovnú činnosť. V čase školských prázdnin mohli pracovať najviac štyri hodiny denne, deti zamestnané v domácnosti alebo v poľnohospodárstve najviac šesť hodín denne.

Point zéro – počiatočný stav sociálnej starostlivosti o deti

Sociálna starostlivosť o deti narazila na našom území vo svojich počiatkoch na viacero problémov. V prvom rade novovzniknutý štát prevzal v roku 1918 sociálnu legislatívu z Rakúsko-Uhorska, ktorá v mnohých prípadoch nerefletovala jeho aktuálne hospodársko-spoločenské podmienky. V druhom rade deti neboli v rámci riešenia spoločenských a sociálnych problémov prioritou. „Na sociálnu starostlivosť o mládež nebolo vtedy ani pomyslenie, bolo nutné riešiť v prvom rade tie sociálne úlohy, ktoré zabezpečovali v robotníckych vrstvách klud“ (Rosol, 1924: 42). A napokon, slovenský národ sa v oblasti sociálnej starostlivosti o deti ocitol v úplne novej, preň dovtedy nepoznanej situácii, keď ako súčasť novovzniknutého štátu nemal vytvorený vlastný systém starostlivosti o deti. „... myslelo sa, že otázka ochrany mládeže a starostlivosť o mládež je niečím, ak nie zbytočným, tak aspoň niečím, na čo je dosť času a na pracovníkov v oblasti starostlivosti o mládež sa občianstvo dívalo, akoby tým prevádzali nejaký šport“ (Smrčka, 1923: 1). Najväčšou prekážkou v sociálnej starostlivosti o deti tak bol nedostatok jej tradície. „Stále ešte veľké množstvo ľudí pozerá na sociálnu starostlivosť o mládež ako na akýsi druh ušľachtilého športu, ktorému sa venujú staršie dámy a iné dobrosrdečné osoby nemajúce nič dôležitejšieho na práci“ (Kallab, 1922: 1). Treba si uvedomiť, že predchádzajúce obdobie Rakúsko-Uhorska neumožňovalo vytvárať na Slovensku podmienky na vznik a rozvoj sociálnej starostlivosti. Slovenský ľud čelil maďarskému útlaku, „jeho cit sociálny nikým nebol pestovaný, pretože maďarskému štátu záležalo na tom, aby i sociálne a humanitné zariadenia mal úplne v rukách a mohol bez kontroly pod rúškom humanity používať ich rovnako ako školstvo k odnárodňovaniu slovenskej mládeže vo veľkých masách“ (Rosol, 1922: 236). Nedostatok tradície v sociálnej starostlivosti o deti však nemožno považovať za jedinú jej prekážku. Potrebné bolo nájsť aj odpoveď na otázku, kto vôbec má zodpovedať za sociálnu starostlivosť o deti, či má ísť o starostlivosť rodinnú, dobrovoľnú alebo štátnu. V prípade dobrovoľnej starostlivosti o deti zo strany jednotlivcov sa ukázala ako prekážka absencia altruistického citenia. Ľudstvo bičované vlastnými problémami nevidelo a necítilo potrebu pomáhať tým najmenším.

K tomu pristúpila tá neblahá okolnosť, že občianstvo stalo sa egoistickým... Za týchto okolností bola činnosť pracovníkov v oboru sociálnej starostlivosti o mládež

prácou Sisyfovskou. Zúfali sme priamo a pýtali sa samých seba, či národ v deťoch svojich má zahynúť. Veď deti sú budúci náš národ! A tuhla! Národ bol oslobodený zo storočných okov, jasal nad svojou slobodou! Dúfali sme preto úplne právom, že i našej mládeži, našim sirotám nastane nový, lepší život v slobodnej vlasti. Očakávali sme veľký čin, čin hodný národa Komenského. Bohužiaľ pre samé iné starosti oslobodený národ nejako zabudol na svoje siroty, na svoju mládež, neuvedomil si, že nevystačíme s tými prostriedkami, ktoré v miery boli postačujúce, ale naprosto nestačia v chaose povojnovom, kedy morálka ľudstva bola otrasená a právne vedomie občianstva zoslabnuté. Veľký čin neprišiel. (Smrčka, 1923: 1).

Pred dobrovoľnou a štátnou starostlivosťou sa mala preferovať starostlivosť rodinná, avšak uvedené platilo iba v prípade osirelých detí, ktoré boli fyzicky a duševne zdravé. Pre deti s postihnutím mala byť starostlivosť a výchova zabezpečená ústavnou starostlivosťou.⁹ Na dosiahnutie rodinnej starostlivosti a výchovy mala slúžiť hlavne na vidieku správna propaganda. Vidiecke rodiny a vidiecky život sa považoval za správny, pracovitý, ktorý dieťa nielen zaopatrí, ale urobí z neho aj platného človeka pre spoločnosť. Nedostatok tradície sa však prejavil aj v tomto prípade „... nemôže byť porozumenie pre vec, ktorá zostáva neuznaná a nevysvetlená, chýba nám účinná propagácia“ (Kříčková, 1922: 240). V rámci propagácie rodinnej starostlivosti na vidieku sa preto odporúčalo nielen využívať historiky osirelých detí, ktoré mali vidiecky ľud chytiť za srdce, ale dokonca priamo do obcí osirelé deti priviesť, aby zapadli do konkrétnych rodín. „Snáď by takáto propagácia bola najrýchlejšia a najúčinnnejšia: priviesť deti, aby si dobyli domovy samé svojím podmaňujúcim detstvom“ (tamže: 241).

V prípade dilemy, či má prevládať starostlivosť štátna alebo dobrovoľná, sa zdôrazňovala potreba ich symbiózy. Dobrovoľná starostlivosť o deti mala zabezpečiť nové moderné názory a formy starostlivosti a zároveň napomáhať zamedzovaniu prílišnej byrokracie zo strany štátu (Rosol, 1922). Prostredníctvom štátnej starostlivosti sa naopak malo dosiahnuť to, aby starostlivosť o deti nebola vykonávaná „náhodnou diletantskou činnosťou tých, ktorí v nej hľadajú iba ukojenie hnutia svojich dobrých srdc“ (Kallab, 1922: 2). Malo preto dôjsť k rozdeleniu úloh v sociálnej starostlivosti o deti tak, aby štát plnil tie úlohy, ktoré plniť mohol a ostatné úlohy mal prenechať dobrovoľnej starostlivosti. Starostlivosť zo strany dobrovoľných spolkov však neexistovala. „... nebolo na Slovensku jediného slovenského spolku pre starostlivosť o mládež“ (Rosol, 1924: 42). Vyústením danej situácie bol tlak na štát a jeho zákonodarcov, ktorí museli čeliť kritike pre nedostatočnú sociálnu, sociálno-výchovnú a sociálno-zdravotnú starostlivosť o deti. Kritika bola oprávnená, do prvej polovice roku 1919 na našom území v praktickej rovine sociálna starostlivosť o deti neexistovala. Vznik

9 Život detí s postihnutím v ústavoch sa v rámci propagácie idealizoval: „Nie je možné slovami dostatočne doceniť účelnosť vzdelávania takýchto detí v ústavoch, kde získajú vzácných vedomostí pre duševný život svoj i praktický výcvik pre život, takže sa im smutný ich údol spríjemní, že omnoho ľahšie znášajú zlý osud, ktorý ich pripravil o mnohé radostné zážitky tohoto sveta, ako keby ostali bez odbornej výchovy ústavnej“ (Rosol, 1922: 91).

sociálnej starostlivosti o deti, tak štátnej, ako aj dobrovoľnej, musel začať z ničoho. Rozbeh bol preto veľmi pomalý, ešte v roku 1922 bola dobrovoľná sociálna starostlivosť na našom území v plienkach a „musela si prejsť všetkými detskými chorobami“ (Rosol, 1922: 236).

Kroky vedúce k zrodu a rozvoju sociálnej starostlivosti o deti

Prvopočiatky sociálnej starostlivosti pre všetkých občanov bez ohľadu na vek boli realizované chudobnískou starostlivosťou, ktorej vykonávanie bolo predovšetkým v kompetencii obcí. Tie sa na základe svojich finančných možností zameriavali u detí hlavne na akcie stravovania a ošatenia, zriaďovanie sirotincov a chudobincov.¹⁰

Prvým významným krokom vedúcim k vzniku sociálnej starostlivosti o deti sa stala inšpekčná cesta vtedajšieho ministra sociálnej starostlivosti dr. Tümü po slovenskom území. Na základe jej výsledkov bolo v roku 1919 zriadené *Oddelenie (referát) pre sociálnu starostlivosť o mládež na Slovensku*, ktoré spadalo pod rezort Slovenského oddelenia Ministerstva sociálnej starostlivosti. V dôsledku poddimenzovaného personálu, širokej agendy a orientáciou predovšetkým na riešenie akútnych prípadov sa oddelenie (referát) namiesto toho, aby pôsobilo preventívne, zameriavalo na nápravu už existujúcich problémov (Rosol, 1922). Jeho činnosť tak bola vyhodnotená ako málo efektívna a už na začiatku roku 1920 bolo pretransformované na *Inštruktorát sociálnej starostlivosti o mládež* so sídlom v Bratislave.¹¹ Začiatky Inštruktorátu súviseli so zisťovaním stavu sociálnych zariadení pre deti na slovenskom území. Výsledné zistenia boli alarmujúce. „Prvé zájazdy do ústavov štátnych i súkromných boli nadmieru smutné, všetky ústavy boli maďarské a naplnené väčšinou slovenskými deťmi, tak zmaďarizovanými, že na rozkaz protištátne zmýšľajúceho personálu, odopierali im hovoriť slovensky“ (Rosol, 1924: 42). V rámci svojej následnej činnosti mal Inštruktorát napomáhať ministerstvu v plnení úloh v oblasti sociálnej starostlivosti o deti a mládež. Konkrétne, na základe inštrukcií, ktoré vydalo Ministerstvo sociálnej starostlivosti, medzi jeho úlohy patrilo:

- vzbudzovať, šíriť a prehľbovať v spoločnosti záujem a porozumenie pre sociálnu starostlivosť o deti,
- viesť evidenciu všetkých štátnych a súkromných zariadení zaoberajúcich sa starostlivosťou o deti,
- sledovať vývoj sociálnej starostlivosti o deti, a to predovšetkým poznávaním miestnych potrieb a pomerov,

10 Podrobnejšie sa chudobnískej starostlivosti venovali: Kallab (1924); Rákosník, Tomeš, Koldinská (2012); Švecová (2014); Laclavíková a Švecová (2019); Rigová (2022).

11 Reálne svoju činnosť vykonával už od augusta 1919. Po reorganizácii verejnej správy na Slovensku v polovici roku 1928 Slovenské oddelenie Ministerstva sociálnej starostlivosti zaniklo. Inštruktorát svoju činnosť naďalej vykonával, pričom sa dostal pod priame riadenie Ministerstva sociálnej pečlivosti v Prahe.

- prevziať zodpovednosť za zriaďovanie zariadení sociálnej starostlivosti o deti,
- vykonávať prehliadky ústavov a zariadení, tak štátnych ako aj štátom podporovaných a podávať správy o ich činnosti po stránke sociálnej ako aj výchovnej.¹²

Druhým významným krokom bola činnosť Československého Červeného kríža,¹³ ktorý mal v prvých rokoch medzivojnového obdobia najväčšiu zásluhu na rozvoji dobrovoľnej sociálnej starostlivosti o deti. V spolupráci s medzinárodnými organizáciami sa spolupodieľal na rozsiahlej stravovacej akcii *American Relief Administration*. Misia amerických lekárov a sociálnych pracovníkov v spolupráci s domácimi odborníkmi vybuďovala *Československú starostlivosť o diéta*, ktorá zriadením takmer 100 kuchýň dokázala denne poskytnúť zadarmo stravu viac ako 10 000 deťom. Po roku 1922 vybuďoval Československý Červený kríž 90 stravovacích kuchýň pri školách, ktoré denne poskytovali polievky pre 13 200 detí. V zimných mesiacoch realizoval ošacovacie akcie. Mali význam predovšetkým pre deti z východného a severného Slovenska, ktorých sociálne pomery v rodinách často neumožňovali v zimných mesiacoch navštevovať školu. O rozsiahlej činnosti Červeného kríža svedčí aj skutočnosť, že buďoval detské sociálno-zdravotné stanice, v ktorých bola pozornosť venovaná okrem detí aj matkám, ich ochrane a starostlivosti (Mintálová, Telgársky, 2005).

Tretím významným krokom bolo budovanie *Okresných starostlivostí o mládež*, ktoré sa postupne stali „ústredným orgánom dobrovoľnej sociálnej starostlivosti o deti a mládež na Slovensku v medzivojnovom období“ (Rigová, 2022: 39). Vznikali pod záštitou Československého Červeného kríža na Slovensku, ktorý po vzore zemských komisií pre mládež v Čechách a na Morave zriadil v roku 1923 okresné odbory pre starostlivosť o mládež. Samotné Okresné starostlivosti o mládež začali svoju činnosť v nasledujúcom roku 1924.¹⁴ Do obsahu činností Okresnej starostlivosti o mládež bola zverená tá časť starostlivosti o deti, ktorú by mal za iných okolností vykonávať štát.¹⁵ Okresná starostlivosť o mládež sa na základe tejto skutočnosti stala polooficiálnou inštitúciou starostlivosti o deti.

12 Instrukce o působení instruktórátu sociální péče o mládež v Bratislavě (1924: 1–2).

13 Jeho činnosť na našom území v prvej Československej republike podrobne popisuje Mintálová Zuberová (2018), ktorá pozornosť venuje stravovacím a ošacovacím akciám pre deti, starostlivosti o siroty, detským chorobám.

14 Významnú úlohu zohral Zemský zväz sociálnych a sociálno-zdravotných spolkov v Bratislave, ktorý združoval všetky spolky zabezpečujúce dobrovoľnú sociálnu a zdravotnú starostlivosť na Slovensku. Už v roku 1928 zastrešoval 36 spolkov a organizácií (Mihál: 1928). V roku 1936 vydal prehľad sociálnych, sociálno-zdravotných spolkov a zariadení na slovenskom území Kulhánek (1936).

15 Napr. Zákonom č. 29/1930 bol na Zemské a Okresné starostlivosti o mládež prenesený výkon ochranného dozoru nad deťmi nemanželskými a deťmi v cudzej starostlivosti. Zákonom č. 48/1931 o trestnom súdnictve nad mládežou predstavovali Zemské a Okresné starostlivosti pomocné orgány pre súdy. Ministerstvom zásobovania boli poverené riešením problematiky podvýživy detí a mládeže. Zemské zastupiteľstvá, okresy a obce prenášali na nich starostlivosť o deti osirelé a úchylné. Ústredná sociálna poisťovňa zabezpečovala preventívnu starostlivosť o tehotné ženy, matky a deti, ktorú vykonávali prostredníctvom poradní pre matky a deti.

Štvrtým významným krokom bola v roku 1930 novela zákona o ochrane detí v cudzej starostlivosti a detí nemanželských č. 256/1921. Okresným starostlivosťami o mládež zaistila právnu a organizačnú oporu. Nastalo tak „právne aj faktické nástupníctvo Okresných starostlivostí o mládež, resp. Zemského ústredia starostlivosti o mládež vo veci starostlivosti o deti a mládež“ (Švecová, Laclavíková, 2020: 422).

Piatym významným krokom bolo zriaďovanie *Miestnych starostlivostí o mládež*, ktoré začali svoje pôsobenie ako podriadené orgány Okresných starostlivostí o mládež na prelome 30. a 40. rokov minulého storočia. Ich prioritnou úlohou bolo zachytiť v danej obci do sociálnej starostlivosti všetky deti na to odkázané, najmä deti opustené, deti poľnohospodárskych a priemyselných robotníkov, deti rodičov pracujúcich sezónne mimo obec či deti, ktoré počas denných prác svojich rodičov ostávali bez patričného dohľadu (Šuhajdová, 2015).

Formy a obsah sociálnej starostlivosti o deti

Na základe vyššie uvedeného možno tvrdiť, že Okresné starostlivosti o mládež spolu so svojimi podriadenými orgánmi – Miestnymi starostlivosťami o mládež vykonávali ako polooficiálne organizácie nielen gro dobrovoľnej inštitucionálnej sociálnej starostlivosti, ale súčasne aj štátom delegované úlohy. Do ich kompetenčného portfólia tak patrilo:

- prebúdať, vychovávať, prehlbovať a šíriť porozumenie a záujem pre úlohy sociálnej starostlivosti o mládež slovom i tlačou, tak u verejných činiteľov ako aj v širokých vrstvách ľudových,
- zabezpečovať, aby boli v evidencii vedené všetky zariadenia sociálnej starostlivosti o mládež v okrese a dáta o ich rozsahu, pohybe a stave činnosti,
- vyhľadávať deti, ktoré potrebovali z akýchkoľvek príčin ochranu a pomoc, viesť ich v evidencii,
- podávať príslušným orgánom žiadosti, správy a návrhy na poskytnutie potrebnej pomoci a zabezpečiť, aby sa im dostalo náležitého zaopatrenia a výchovy v prvom rade od tých, ktorí boli na to podľa zákona povinní,
- mať v evidencii rodiny ochotné a spôsobilé prevziať cudzie deti do svojej starostlivosti, vzbudzovať pochopenie a záujem pre tento spôsob starostlivosti o deti a mládež,
- dozerať na to, aby rodiny, ktoré vychovávajú cudzie deti si plnili povinnosti, ktoré na seba prevzali,
- starať sa, aby v okrese boli podľa potreby vybudované a vydržiavané zariadenia nevyhnutné na vykonávanie sociálnej starostlivosti o deti, a to od narodenia až spravidla do 18 rokov,
- poskytovať deťom vychádzajúcim zo školy radu pri voľbe povolania a vyhľadávať im vhodných zamestnávateľov,
- podnikať rodinné preventívne opatrenia, ktorých cieľom malo byť dosiahnu-

tie zdravého vývinu detí a mládeže, a to tak po stránke telesnej, ako aj rozumovej a mravnej (Šimonovič, 1978).

Tieto všeobecne uvedené úlohy plnili Okresné starostlivosti o mládež prostredníctvom konkrétnych aktivít, niektoré z nich si bližšie predstavíme.

Poradne pre matky a deti

Prostredníctvom poradní pre matky a deti vykonávali Okresné starostlivosti o mládež sociálno-výchovné činnosti. Z tohto dôvodu boli vnímané na jednej strane ako výchovné inštitúcie – „výchovou matiek má sa predísť sociálnej závislosti detí, spôsobenej poruchami ich fyzického, duševného alebo morálneho vývinu“ (Kohoutková, 1936: 220), a na strane druhej ako sociálne inštitúcie – „sú zároveň inštitúciou, ktorá sprostredkuje včasnú nápravu v sociálnom prostredí alebo vo vývoji dieťaťa“ (tamže). Cieľom poradní bolo zníženie dlhodobu veľmi vysokej detskej úmrtnosti. Pracovníci poradní¹⁶ z tohto dôvodu poskytovali starostlivosť ženám už v období tehotenstva a deťom od narodenia. V prípade žien išlo o evidenciu tehotných, o ich sústavnú kontrolu, výchovu a realizovanie preventívnej sociálno-zdravotnej starostlivosti. Sociálna sestra zároveň venovala svoju pozornosť aj ľudovýchovnej a propagačnej činnosti, výchovne pôsobila na dievčatá ako budúce matky, poučovala o správnej opatere a výžive dojčiat, rozdávala matkám a dospievajúcim dievčatám brožúrky a letáčky o hygiene, životospráve a výchove detí, realizovala praktické ukážky správneho kúpania či obliekania detí, pozornosť venovala podmienkam rodinného prostredia dieťaťa a matky (Šuhajdová, 2016). V prípade detí bola činnosť poradní zameraná nielen na ich systematické vyhľadávanie a prijímanie do evidencie či zisťovanie ich zdravotného stavu a kontroly rodinného prostredia, ale pozornosť sa orientovala aj na osvetovú činnosť zameranú na vzbudzovanie záujmu matky v oblasti preventívnej starostlivosti o dieťa. Sociálne sestry v rámci odbornej činnosti pracovali s deťmi na základe ich veku. Prvú skupinu tvorili deti do 1. roku života, ktorým bola venovaná zvýšená starostlivosť z hľadiska výživy a hygieny. Do druhej skupiny patrili deti od 1 do 6 rokov a do tretej skupiny deti od 6. do 14. roku života. „Poradne na mnohých miestach nemôžu obmedziť svoju činnosť len na kojencov a deti veku predškolského, ale pre nedostatočnosť školskej lekárskej starostlivosti, pre jej nevybudovanosť budú musieť starať sa i o deti školského veku“ (Chura,¹⁷ 1933: 168). Poradne pre matky a deti postupovali v rámci poskytovania sociálno-zdravotnej starostlivosti systematicky, tak v prípade rodinného prostredia, ako aj samotného dieťaťa sa zameriavali na zisťovanie zdravotného stavu, hmotných pomerov, hygienických podmienok, výchovy a mravnej zodpovednosti. Každý prípad sa posudzoval individuálne. Okrem toho bolo ich úlohou poznať a sle-

¹⁶ V každej pôsobil jeden lekár a kvalifikovaná sociálna sestra.

¹⁷ Alojz Ján Chura bol profesor detského lekárstva, považovaný za priekopníka a zakladateľa modernej detskej pediatrie na Slovensku a veľký podporovateľ dobrovoľníckej sociálnej starostlivosti o deti a mládež. Podrobnejšie sa jeho životu a dielam *Slovensko bez dorastu?* venuje vo svojom príspevku Hrnčiarová (2015).

dovať pomery a potreby okresu tak po stránke populačnej, ako aj zdravotnej, sociálnej, hospodárskej, národnej a kultúrnej.¹⁸

Pomocné akcie stravovacie a ošacovacie

V rámci sociálnej starostlivosti bolo často potrebné postarať sa okrem detí umiestnených v sirotincoch, ústavoch či detských domovoch aj o deti v biologických alebo pestúnskych rodinách. Pre takéto prípady poskytovali Okresné starostlivosti o mládež hmotnú pomoc v naturáliách pomocou tzv. zimných pomocných akcií stravovacích a ošacovacích. Akcie boli okrem štátnej finančnej pomoci podporované aj rôznymi spolkami, napr. Československým Červeným krížom, Živenou, bankami či jednotlivcami, ako notári, lekári, obchodníci a školskí inšpektori (Rigová, 2022). Stravovacie stanice sa zriaďovali podľa potreby, spravidla tam, kde bola zistená veľká podvýživa detí a jej negatívny vplyv na ich zdravotný stav, kde nastala všeobecná núdza obyvateľstva následkom nezamestnanosti, živelných či iných pohrôm, ako aj tam, kde deti bez teplého jedla zostávali v škole aj popoludní.¹⁹

Prostredníctvom stravovacej alebo mliečnej akcie, ktoré sa zriaďovali pri školách predovšetkým v mesiacoch október až marec, dostávali chudobné deti zdarma minimálne jedenkrát denne teplú stravu formou polievky alebo vareného či pasterizovaného mlieka s chlebom, a to buď pred vyučovaním alebo počas prestávok.²⁰ „Táto akcia má veľký význam pre naše školstvo, nakoľko v zimnom období sú ich rodičia vo väčšine prípadov bez zamestnania, v dôsledku čoho deti trpia podvýživou. Za takýchto podmienok poskytnutie mlieka v škole má na ich celkový zdravotný stav veľký vplyv a preto je žiaducné, aby takáto akcia bola i verejnou výdatne podporovaná.“²¹ Dané akcie mali pozitívny vplyv aj na školskú dochádzku. „Mliečna akcia má na deti aj mravno-výchovného vplyvu okrem zdravotného, lebo podľa správ učiteľov školská dochádzka dietok je rozdeľovaním mlieka napomáhaná.“²² Stravovacie a ošacovacie akcie prispeli veľkou mierou k zmierneniu biedy tých najohrozenejších, keď uvažíme, že u veľkej väčšiny detí bola dávka mlieka alebo polievky jediným teplým jedlom za celý deň. Poskytnuté šatstvo a obuv umožňovali mnohým deťom školu navštevovať „zvlášť, keď rodičia boli nútení za nepriaznivého počasia nechávať deti doma.“²³

Prázdninová starostlivosť

Prázdninová starostlivosť sa začala intenzívnejšie rozvíjať až v 30. rokoch 20. storočia (Rigová, 2022). Realizovala sa prostredníctvom detských prázdninových osád, pomocou ktorých bola snaha o umiestnenie detí z mesta na vidiek aspoň na štyri

18 Organizačný a pracovný poriadok Okresnej starostlivosti o mládež (1947).

19 Poriadok pre stravovacie a mliečne stanice OSM na Slovensku (1925).

20 Správa – Štátna ošacovacia a stravovacia akcia na Slovensku (1923, citované podľa Šuhajdová, 2016).

21 Z počiatkov organizácie Okresných pečlivostí o mládež a ich terajšie práce na Slovensku (1931: 110).

22 Mliečna akcia školská na Slovensku (1930: 76).

23 Zpráva o činnosti Krajinského ústredia a OSM za rok 1939 (1940: 63).

týždne. Išlo o deti slabé, zle alebo málo živené, deti nervózne a ohrozené tuberkulózou, ako aj o deti, ktoré prešli nejakou chorobou. „Ide tu napokon aj o také deti, ktoré žijú v nedostatku a biede v tmavých, dusných a inak zlých bytoch. Všetky takéto deti patria do prázdninovej osady“ (Klíma, 1933: 172). Prázdninová starostlivosť sa realizovala viacerými spôsobmi. Na základe stanov Ústredia prázdninovej starostlivosti uvádzajú Laclavíková, Švecová (2019), že išlo o rodinnú prázdninovú starostlivosť, prázdninové osady, prázdninovú prímorskú starostlivosť, prázdninovú turistiku/cestovanie, prázdninové družiny, prázdninovú starostlivosť iného druhu.

... chceme odstrániť všetky chorobné zjavy, či už je to chudokrvnosť alebo telesná slabosť, nechutenstvo atď., konečne chceme deti naučiť telesnej čistote, umývaniu, čisteniu zubov, správne mu jedeniu, slušnosti spoločenského správania a družnosti. Nejde iba o telo, ide tu i ducha detí, chceme, aby si deti udržali sviežu, neskazenú dušu, aby získali zmysel pre spoločenskú pospolitosť a obetavosť, aby si zachovali dobrý mrav... (Klíma, 1933: 172).

Detské opatrovne ako zariadenia sociálnej starostlivosti o deti predškolského veku

Starostlivosť o deti predškolského veku sa v prvej Československej republike riadila zákonnou úpravou uhorského práva, konkrétne až do roku 1939 bola upravená zákonným článkom č. XV z roku 1891 o detskej starostlivosti. Ten ukladal povinnú školskú dochádzku pre všetky trojročné až šesťročné deti, ktorým rodina nevedela zabezpečiť potrebnú výchovu v domácom prostredí (Pajdlhauserová, 2009). Zároveň sa odporúčalo každému dieťaťu bez ohľadu na jeho sociálny pôvod byť v priamom kontakte s inými deťmi. „Bude isto k prospechu detí, ak tam budú chodiť i malí chovanci zo sirotincov a z iných výchovných ústavov“ (Jarníková, 1926: 10).

Po skončení 1. svetovej vojny nebolo predškolské vzdelávanie na našom území jednotné. Existovali súkromné predškolské zariadenia vydržiavané dobročinnými spolkami a cirkvou, verejné, ktoré zriaďovala a vydržiavala miestna samospráva a napokon štátne, ktoré mohli mať podobu denných detských opatrovní alebo celoročných detských útulkov. V tejto zriaďovacej nejednotnosti predstavovalo obdobie prvej Československej republiky pre predškolskú výchovu predovšetkým boj o kreovanie jej poslania. Kultúrny výbor Národného zhromaždenia nariadil vo februári 1920 ministerstvu školstva, aby pripravilo návrh zákona o materských školách. V júli v tom istom roku sa konal prvý zjazd československého učiteľstva, na ktorom učiteľky materských škôl predniesli svoje požiadavky týkajúce sa povinného zriaďovania materských škôl, reformy výchovnej práce či potreby ich vysokoškolského vzdelávania (Kováříček, 1972). Príprava zákona o materských školách vyústila jednak do otázky týkajúcej sa poslania materskej školy, a zároveň vyvolala byrokratický spor, ktoré ministerstvo je kompetentné zriaďovať materské školy – či ministerstvo školstva alebo ministerstvo sociálnej starostlivosti (Bartušková, 1958).

K dlhotrvajúcemu sporu, ktorý neumožňoval prácu na návrhu zákona, a ktorý sa napokon skončil v prospech ministerstva školstva, prispeli aj rozdielne názory medzi učiteľmi, politickými predstaviteľmi a rodičmi. Zatiaľ čo učiteľská verejnosť kládla dôraz na pedagogickú funkciu materských škôl, vo vládnucich kruhoch prevládala názor, že detské opatrovne sú výlučne sociálne inštitúcie (Mišurcová, Čapková, Mátej, 1987). Podobný názor bolo možné často nájsť aj u samotných rodičov, ktorí pozerali na predškolské inštitúcie ako na zariadenia slúžiace na opatrovanie detí v čase ich pracovnej vyťažnosti. Táto nejednotnosť názorov, predovšetkým však blížiac sa hospodárska kríza spôsobili, že ministerstvo financií zaujalo zásadne negatívne stanovisko k zriaďovaniu a financovaniu predškolských zariadení. Pripravený návrh zákona tak nevstúpil do platnosti a predškolské zariadenia ani na začiatku 30. rokov minulého storočia neboli uzákonené a zaradené do školského systému. Zostali sociálnou inštitúciou v zriaďovacej pôsobnosti obcí, zakladať ich však mohli aj dobročinné spolky, cirkev či jednotlivci. Vznik a rozvoj predškolských zariadení v medzivojnovom období výrazne ovplyvnila nepovinnosť predškolského vzdelávania pre všetky deti, ako aj politické zameranie a hospodársko-spoločenské podmienky obcí. Dôležitú rolu zohrali miestne pomery týkajúce sa počtu detí predškolského veku a pracovnej vyťažnosti matiek, ktorá bola často krát predovšetkým na vidieku sezónneho charakteru. Možno konštatovať, že v prvej Československej republike bola zo strany vládných predstaviteľov venovaná deťom predškolského veku menšia pozornosť. Príčinou bola nízka miera zamestnanosti žien a prevládajúci spoločenský názor, podľa ktorého sa výchova detí mala uskutočňovať v domácom prostredí, a to predovšetkým matkou (Gabzdilová, 2021). Nedostatok tradície sa tak prejavil aj v tejto oblasti.

Význam sociálno-výchovnej funkcie detských opatrovní ovplyvnili predovšetkým dôsledky 1. svetovej vojny a následnej hospodárskej krízy. Ich základnou úlohou sa stalo zmierňovanie biedy a utrpenia tých najmenších, a to tak v oblasti sociálnej, ako aj zdravotnej, predovšetkým v snahe bojovať s vysokým počtom detských ochorení a úmrtí. Prioritou sa preto stala sociálno-zdravotná funkcia, dominanciu ktorej potvrdzovala aj skutočnosť, že počas celého obdobia prvej Československej republiky nevznikli všeobecne platné smernice, ktoré by určovali obsah výchovnej práce v predškolských zariadeniach. V podstate to ani nebolo možné, keďže detské opatrovne už pod novým oficiálnym názvom: materské školy, boli do školskej sústavy zaradené až v období socializmu, a to zákonom č. 95/1948 o základnej úprave jednotného školstva.

Za významný možno považovať zákon č. 64/1918, ktorý umožňoval vyučovanie v domácich rečiach. Reakciou na túto zmenu síce boli postupne vznikajúce osnovy a plány výchovy pre detské opatrovne v slovenskom jazyku, avšak nevýhodou bola práve ich nezáväznosť a pluralita, keďže autorkami boli samotné pracovníčky detských opatrovní (Mišurcová, Čapková, Mátej, 1987). Hoci vznikajúce plány a osnovy boli rámcové, stručné, výber učiva iba odporúčali a ponechávali voľnosť pri voľbe výchovnej metódy, pričom prioritou boli pohybové hry, treba vyzdvihnúť precíznosť pracovníčok detských opatrovní pri ich vypracovávaní. Výchovnú prácu naplánova-

li systematicky na celý rok, rozdeľujúc ju nielen na jednotlivé mesiace, ale dokonca na týždne (Podhájecká, 2009).

Prvý výchovný program pre detské opatrovne

Prvý program pre výchovnú prácu s deťmi predškolského veku vznikol už v roku 1921 pod názvom *Osnovy pre detské opatrovne slovenské*.²⁴ Boli publikované vo Věstníku Ministerstva školstva a národnej osvety ČSR a obsahovali oblasti ako telocvik, ľahké záhradné práce, výtvarné práce, rozhovory, rozprávky, cvičenie zmyslov, cvičenie pamäti, kreslenie a spev. Ich cieľom bola príprava dieťaťa predškolského veku na vstup do ľudovej školy prostredníctvom výchovy zameranej na cvičenie tela a zmyslov. Zamestnanie detí sa v osnovách chápal ako prostriedok výchovy, pričom podľa zamerania sa delilo na zamestnanie s prevahou výchovy tela a zamestnanie s prevahou výchovy rozumu. V obidvoch prípadoch sa veľký dôraz kládol na hru, prostredníctvom ktorej sa malo učenie odohrávať. V rámci hrovej činnosti sa mali využívať národné miestne a regionálne hry, piesne a tance.

V rámci budovania národného povedomia mali učiteľky v práci s deťmi využívať konkrétnu slovenskú a českú literatúru. Od slovenských autorov to boli diela: *Naše deti*, *Kolady* (Ferdinand), *Pekné kvietky pre pilné dietky* (Podtatranský), *Rečňovanky pre slovenskú mládež* (Škultéty), *Slovenské povesti* (Škultéty, Dobšinský), *Slovenské deti*, *poezia ich života* (Klíma) či *Naše spievanky* (Hula). V prípade českých autorov to boli diela: *Kam jsme dospěli v hromadné výchově dětí* (Sussová), *Pěstounkám škol mateřských* (Studničková), *Škola mateřská* (Ledvinková), *Příručka pro školy mateřské* (Jarníková) a iné. Učiteľky v detských opatrovniach tak mali k dispozícii zdroje, ktoré mohli vo svojej práci s deťmi predškolského veku využívať. Je pritom evidentné, že zatiaľ čo české zdroje predstavovali odbornú, metodickú literatúru na prácu s deťmi, slovenské literárne zdroje slúžili na konkrétnu činnosť učiteliek s deťmi v rámci využívania národných a ľudových piesní, hier a rozhovorov.

Záver

Podoba detstva v prvej Československej republike variovala a intenzívne súvisela nielen s vekom, pohlavím, pôvodom či scholarizáciou, ale zásadným spôsobom aj s detskou prácou a celkovými podmienkami, v ktorých deti vyrastali. Spoločensko-hospodárske a sociálne podmienky, ktoré sme v úvode načrtli, výraznou mierou ovplyvnili vznik a následný rozvoj sociálnej starostlivosti o deti v prvej Československej republike. Tá bola určená pre deti vo všeobecnosti a pre špecifické kategórie detí.

Napriek chýbajúcej tradícii a rôznym problémom či nevydareným pokusom sa inštitucionálna sociálna starostlivosť o deti na našom území od rozpadu Rakúsko-

24 *Osnovy pre detské opatrovne slovenské (1920 – 1921)*.

-Uhorska neustále progresívne vyvíjala. Chudobinská starostlivosť bola postupne nahradená starostlivosťou dobrovoľnou a neskôr aj starostlivosťou štátnou. Nemožno opomenúť, že existovala aj starostlivosť zo strany cirkví či jednotlivcov. Príspevok venoval pozornosť dobrovoľnej starostlivosti, ktorá „odvádzala väčšinu reálnej sociálnej terénnej práce“ (Laclavíková, Švecová, 2019: 115). Mala charakter spolkových organizácií, v rámci ktorých kľúčovú úlohu zohrali Okresné starostlivosti o mládež. Postupný rozmach dobrovoľnej starostlivosti o deti vyústil až do problému, ktorý sa na jednej strane prejavoval duplicitou poskytovanej sociálnej starostlivosti a na strane druhej zabúdaním na niektoré konkrétne sociálne služby. „Mnoho práce a snáh aj prostriedkov bolo premárnených tým, že takmer každá nová organizácia, ktorá do tohto oboru zasiahla, postupovala tak, ako keby pred ňou vôbec sociálnej starostlivosti nebolo bývalo...“ (Kallab, 1924: 1). Samotný štát plnil až do nástupu socializmu podpornú úlohu v podobe poskytovaných subvencií, pričom sa v rámci všeobecnej starostlivosti o deti presadzovala idea preferovania výchovy a starostlivosti o dieťa v rodinnom prostredí pred ústavnou starostlivosťou. Výnimku tvorili špecifické kategórie detí, starostlivosť ktorých zabezpečoval štát v štátnych detských domovoch a štátnych ústavoch. Rigová (2021) uvedené sumarizuje konštatovaním, podľa ktorého môžeme v prvej Československej republike hovoriť o dvoch líniách sociálnej starostlivosti o deti, a to súkromnoprávnej (dobrovoľnej) a verejnoprávnej (štátnej, zákonnej), pričom zároveň upozorňuje, že „takéto striktné delenie v zmysle dvoch samostatných línií však v praxi nefungovalo. Niektoré organizácie fungovali na pomedzi verejnoprávnej starostlivosti a sociálnoprávnej ochrany. Išlo v podstate o filantropické ‚spolky‘, na ktoré štát delegoval svoje právomoci a zároveň im poskytoval subvencie“ (Rigová, 2019: 233). Práve na takomto princípe poskytovali svoje činnosti Okresné starostlivosti o mládež spolu s ich podriadenými orgánmi Miestnymi starostlivosťami o mládež.

V celom období prvej Československej republiky sa sociálna starostlivosť o deti kreovala. Neustále sa riešila otázka, či má mať sociálny alebo výchovný charakter, čo jasne dokumentuje aj činnosť detských opatrovní, ktoré začínali ako sociálne inštitúcie, avšak svojím postupným vývojom a obsahovou náplňou sa pretransformovali na sociálno-výchovné inštitúcie. V roku 1948 to napokon znamenalo zaradenie detských opatrovní už pod novým názvom – materské školy do školskej sústavy. Jednotlivé kroky postupného rozvoja sociálnej starostlivosti v prvej Československej republike nemožno považovať za sifyzovskú prácu. Práve naopak, položili základ pre sociálnu starostlivosť o deti v neskoršom období vojnovnej Slovenskej republiky a následne v socializme, kedy štát oblasť starostlivosti o deti a rodinu prevzal do svojej kompetencie.

Grantová podpora:

Štúdia je podporená projektom VEGA č. 1/0190/24 Režimová angažovanosť vs. tichá rezistencia v totalitnej edukácii na Slovensku.

LITERATÚRA

- Bartušková, M. (1958). O současných úkolech mateřských škol. In: *První celostátní konference o předškolní výchově* (s. 23–50). Praha: SPN.
- Chura, A. J. (1933). Programové poznámky na okraj pečlivosti o mládež na Slovensku. *Péče o mládež*, 10(4), 164–172.
- Falisová, A. (2004). Medzivojnové Slovensko z pohľadu zdravotného a sociálneho. In: M. Zemko, V. Bystrický (Eds.), *Slovensko v Československu (1918–1939)* (s. 365–416). Bratislava: VEDA.
- Falisová, A. (2012a). Medzivojnové zmeny v zdravotníctve. In: B. Ferencuhová, M. Zemko (Eds.), *V medzivojnovom Československu 1918–1939* (s. 102–113). Bratislava: Veda.
- Falisová, A. (2012b). Sféra sociálnej starostlivosti. In: B. Ferencuhová, M. Zemko (Eds.), *V medzivojnovom Československu 1918–1939* (s. 114–125). Bratislava: Veda.
- Feglová, V. (2010). Dieťa v rodine, skupine a spoločenstve. In: V. Feglová (Ed.), *Narodenie, detstvo, mladosť v tradičnej kultúre Slovenska* (s. 8–19). Martin: SNM, edícia Múzea a etniká.
- Gabzdilová, S. (2021). Miesto a úlohy mateřských škôl na Slovensku v systéme komunistickej výchovy (1948–1953). *Studia Historica Nitriensia*, 25(1), 254–269. doi: 10.17846/SHN.2021.25.1.254-269.
- Hrnčiarová, D. (2015). „Slovensko bez dorastu?“ od A. Churu a populačná politika na Slovensku na prelome 30. a 40. rokov 20. storočia. In: P. Tišliar (Ed.), *Populačné štúdie Slovenska* 6 (s. 7–32). Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo.
- Jarníková, I. (1926). *Školy mateřské. Jejich význam, účel a organisace, jakož i úřední předpisy*. Praha: Česká grafická Unie.
- Kallab, J. (1922). Úkoly dobrovolné sociální péče o mládež. *Péče o mládež*, 1(1), 1–3.
- Kallab, J. (1924). O dělbě a soustředění práce v sociální péči o mládež. *Péče o mládež*, 3(1), 1–3.
- Kaščík, O. (2008). *Deti v kultúre – Kultúry detí*. Trnava: Pedagogická fakulta TU v Trnave.
- Klíma, R. (1933). Detské prázdninové osady. *Péče o mládež*, 12(6), 172–174.
- Kohoutková, L. (1936). Pracovní intenzita poraden pro matky a děti v roce 1935. *Péče o mládež*, 15(8), 220–221.
- Kováříček, V. (1972). *Dokumenty o vývoji zařízení předškolní výchovy a vzdělávání učitelek mateřských škol*. Olomouc: Pedagogická fakulta University Palackého v Olomouci.
- Kříčková, P. (1922). Péče rodinná. (Podnět k diskusi). *Péče o mládež*, 1(1), 240–241.
- Kulhánek, F. (1936). Prehľad sociálnych, sociálne-zdravotných spolkov a zariadení na Slovensku. Bratislava, 1936.
- Lacko, M. (2008). *Slovenská republika 1939–1945*. Praha: Perfekt.
- Laclavíková, M., Švecová, A. (2019). *Dieťa medzivojnového Slovenska. Verejná sociálna starostlivosť o deti a mládež na Slovensku a jej inštitucionálna základňa*. Praha: Leges.
- Lubelcová, G. (2016). *Sociológia detstva a mladosti*. Bratislava: FiF UK v Bratislava.
- Matulčíková, M. (2010). Štúdia o deťoch a detstve – konceptuálne a obsahové otázky. In: *Paedagogica* (s. 57–77). Bratislava: Komenského univerzita.
- Mihál, A. (1928). Zemský Svaz sociálnych a sociálno-zdravotných spolkov pre Slovensko v Bratislave. *Péče o mládež*, 7(6), 154–155.
- Mintálová Zubercová, Z. (2018). Sociálno-zdravotná situácia detí na Slovensku po vzniku prvej Československej republiky. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine. Etnografica* 59 (s. 128–148). Martin: Slovenské národné múzeum.
- Mintálová, Z., Telgársky, B. (2005). *Červený kríž na Slovensku v rokoch 1919 – 1938*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.

- Mišurcová, V., Čapková, D., Mátej, J. (1987). *Úvod do dejín predškolskej pedagogiky*. Bratislava: SPN.
- Mliečna akcia školská na Slovensku (1930). *Péče o mládež*, 9(3), 76.
- Pajdlhauserová, E. (2009). Od detských opatrovní k materským školám v sústave škôl. In: E. Gašparová, M. Miňová (Eds.), *Od detskej opatrovne k materskej škole* (s. 65–71). Banská Bystrica: Spoločnosť pre predškolskú výchovu.
- Pilinská, V. (2022). Demografická charakteristika otcov detí narodených mimo manželstva. *Populačné štúdie Slovenska*, 15(1), 99–122.
- Podhájecká, M. (2009). Prvé opatrovne a prvý Ústav pre výchovu opatrovkýň v Prešove v kontexte ďalších vývojových edukačných tendencií. In: E. Gašparová, M. Miňová (Eds.), *Od detskej opatrovne k materskej škole* (s. 54–59). Banská Bystrica: Spoločnosť pre predškolskú výchovu.
- Rákosník, J., Tomeš, I., Koldinská, K. (2012). *Sociální stát v Československu. Právně-institucionální vývoj v letech 1918–1992*. Praha: Auditorium.
- Rigová, V. (2019). Sonda do sociálnej starostlivosti o mládež v Československu so zreteľom na mládež zanedbanú (1918–1939). In: M. Hetényi (Ed.), *Študentská vedecká, odborná a umelecká činnosť: zborník vedeckých prác* (s. 230–246). Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Rigová, V. (2021). Etablovanie Zemského ústredia pečlivosti o mládež v Bratislave a jeho okresných pobočiek v medzivojnovom Československu. *Studia Historica Nitriensia*, 25(1), 131–152. doi: 10.17846/SHN.2021.25.1.131-152.
- Rigová, V. (2022). *Mládež nad priepasťou. Sociálna starostlivosť o (nielen) problémovú mládež na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava: Paradigma Publishing.
- Roguľová, J. (2012). Vývin obyvateľstva a jeho štruktúry. In: B. Ferenčuhová, M. Zemko (Eds.), *V medzivojnovom Československu 1918–1939* (s. 93–101). Bratislava: Veda.
- Rosol, E. K. (1922). Sociálna péče o mládež na Slovensku, její dnešní stav, vady a reforma. *Péče o mládež*, 1(8), 234–237.
- Rosol, E. K. (1924). Sociálna pečlivosť o mládež na Slovensku v prvom päťročí republiky. *Péče o mládež*, 3(2), 42–43.
- Salner, P. (1984). Postavenie slobodnej matky v dedinskom spoločenstve v prvej polovici 20. storočia. *Národopisné informácie*, 3, 82–86.
- Smrčka, J. (1923). Úhor. *Péče o mládež*, 2(1), 1.
- Šimonovič, J. (1978). *Štátny okresný archív v Trnave. Sprievodca po fondoch a zbierkach*. Nitra: Archívna správa MV SSR.
- Šošková, I. (2013). Plnoletosť ako predpoklad svojprávnosti v podmienkach 1. ČSR. *Historia et theoria iuris*, 5(4), 96–104.
- Šuhajdová, I. (2015). Činnosť Okresnej starostlivosti o mládež v Trnave a jej okolí v rokoch 1940–1945. In: B. Kudláčová (Ed.), *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku v rokoch 1939–1945* (s. 163–178). Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis.
- Šuhajdová, I. (2016). Sociálno-výchovné otázky detí a mládeže. In: B. Kudláčová (Ed.), *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1918–1945* (s. 368–389). Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis.
- Švecová, A. (2014). Starostlivosť o sociálne slabé minority na Slovensku v období I. ČSR. In: P. Mosný (Ed.), *Právnohistorická realita sociálnej doktríny 20. storočia* (s. 171–220). Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku.
- Švecová, A., Laclaviková, M. (2020). „Úkoly, ktoré nás čakaly a čakajú, sú veľké a široké je pole pôsobenia“. Činnosť spolkov Okresnej pečlivosti o mládež v medzivojnovom období na

- Slovensku. In: I. Kušniráková, E. Mannová (Eds.), „Zabrániť bahnu morálneho rozkladu“ *Starostlivosť o osirelé deti v Uhorsku/na Slovensku do roku 1945* (s. 419–444). Bratislava: VEDA.
- Tůma, A. (1924). Právny základy péče sociální, zejména péče o mládež. *Péče o mládež*, 3(3), 65–67.
- Wiesenganger, M. (2016). Kultúrne chudobné detstvo v hypermodernej spoločnosti. *Studia Scientifica Facultatis Paedagogicae Universitas Catholica*, 15(3), 20–27.
- Ústavný zákon č. 150/1948. Ústava Československej republiky. Zbierka zákonov a nariadení republiky Československej čiastka 52 (1081–1108). Získaný z <http://ftp.aspi.cz/opis/pdf/1948/052-1948.pdf>
- Osnovy pre detské opatrovne slovenské. *Věstník Ministerstva školství a národní osvěty*. (1920–1921), roč. III.
- Obecný zákoník občanský č. 946/1811. Císařský patent z dňa 1.6. 1811, čiastka 946/1811. Získaný z http://cs.wikisource.org/wiki/Obecný_zákoník_občanský
- Zákon č. 64/1918 o mimořádných přechodných ustanoveních na Slovensku. Zbierka zákonov a nariadení státu československého čiastka 13 (55–56). Získané z <http://ftp.aspi.cz/opis/pdf/1918/013-1918.pdf>
- Zákon č. 91/1918 o osemhodinovej pracovnej dobe. Zbierka zákonov a nariadení státu československého čiastka 17 (81–83). Získaný z <https://www.aspi.sk/opispdf/1918/017-1918.pdf>
- Zákon č. 420/1919 o práci dětí. Zbierka zákonov a nariadení státu československého čiastka 87 (563–566). Získaný z <http://ftp.aspi.cz/opis/pdf/1919/087-1919.pdf>
- Zákon č. 447/1919, kterým se snižuje věk nezletilosti. Zbierka zákonov a nariadení státu československého čiastka 93 (640). Získaný z <http://ftp.aspi.cz/opis/pdf/1919/093-1919.pdf>
- Zákon č. 226/1922, ktorým sa menia a doplňajú zákony o školách obecných a občanských (tzv. malý školský zákon). Zbierka zákonov a nariadení státu československého čiastka 80 (1003–1007). Získaný z <http://ftp.aspi.cz/opis/pdf/1922/080-1922.pdf>
- Zákon č. 29/1930 provedení zákona o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských. Zbierka zákonov a nariadení státu československého čiastka 14 (99–106). Získaný z <http://ftp.aspi.cz/opis/pdf/1930/014-1930.pdf>
- Zákon č. 48/1931 o trestnom súdnictve nad mládežou. Zbierka zákonov a nariadení státu československého čiastka 22 (351–366). Získaný z <http://ftp.aspi.cz/opis/pdf/1931/022-1931.pdf>
- Zákon č. 95/1948 o základnej úprave jednotného školstva. Zbierka zákonov a nariadení republiky Československej čiastka 38 (1–10). Získaný z <http://ftp.aspi.cz/opis/pdf/1948/038-1948.pdf>
- Zákon č. 266/1949 o dočasných zmenách v niektorých občianskych veciach právnych. Zbierka zákonov a nariadení republiky Československej čiastka 86 (753–758). Získaný z <http://ftp.aspi.cz/opis/pdf/1949/086-1949.pdf>
- Z počiatkov organizácie Okresných pečlivosti o mládež a ich terajšie práce na Slovensko (1931). *Péče o mládež*, 10(4), 109–110.

Archívne zdroje

- Instrukce o působení instruktorátu sociální péče o mládež v Bratislavě (1924) s. 1–2. *Slovenský národný archív*, fond IMSP, šk. 1, inv. č. 1
- Organizačný a pracovný poriadok Okresnej starostlivosti o mládež (1947). *Slovenský národný archív*, fond MV, šk. 1495, inv. č. 291
- Poriadok pre stravovacie a mliečne stanice OSM na Slovensku (1925). *Slovenský národný archív*, fond IMSP, šk. 14, inv. č. 5

O AUTORKE

IVANA ŠUHAJDOVÁ (ORCID: 0000-0001-8306-359X) – vysokoškolská pedagogička na Katedre pedagogických štúdií, Pedagogickej fakulty, Trnavskej univerzity v Trnave. Zameriava sa na oblasť sociálnej a inkluzívnej pedagogiky. Svoju pedagogickú a výskumnú činnosť orientuje na historický kontext starostlivosti o deti, jej súčasnosť a možné perspektívy v problematike týkajúcej sa dieťaťa v ohrození. Prostredníctvom medzigeneračnej sociálnej pedagogiky venuje pozornosť medzigeneračným vzťahom, konfliktom, komunikácii a sociálnemu učeniu. Je autorkou monografie *Ludský faktor – kľúčová podmienka inklúzie?* (2018), ako aj spoluautorkou publikácie *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1945–1989* (2019).